

Το φως και το σκοτάδι στην ελληνική ποίηση:Ελύτης-Καρυωτάκης

Για την τέχνη της ποίησης η ελληνική γλώσσα επεφύλαξε μια από τις πιο ωραίες έννοιες: **ποίηση=δημιουργία**. Ως λογοτεχνικό είδος την αντιπαράθεσε, στον πεζό λόγο, δηλαδή στο είδος εκείνο που στερείται ρυθμού. Αν λοιπόν ο πεζός λόγος είναι αυτός που περπατάει [πεζός=la persona che cammina] μπορούμε κάλλιστα να υποθέσουμε ότι ο ποιητικός λόγος χορεύει και, γιατί όχι, τραγουδάει, όπως θα δούμε σήμερα.

Η μελοποιημένη ελληνική ποίηση, φαινόμενο μοναδικό, τουλάχιστον για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, έχει πίσω της μια πανάρχαιη παράδοση: αυτή της έμμετρης απαγγελίας των ομηρικών αοιδών, τα δημοτικά τραγούδια αλλά και τη μελοποιημένη (αν και δεν ξέρουμε πότε) του Ερωτόκριτου (έργο του 16^{ου}-17^{ου} αι.). Ακολουθώντας τον ρυθμό των στίχων, πολλοί μουσικοί «ντύνουν» με ήχους και κάνουν τραγούδια πολλά από τα ποιήματα όχι μόνο Ελλήνων ποιητών, αλλά και ξένων που μεταφράστηκαν στα ελληνικά. Από αυτούς τους τελευταίους ο πιο μελοποιημένος είναι ο Λόρκα. Το αποτέλεσμα είναι η πλατιά διάδοση της ποίησης, η «συνάντηση» πολλών ποιητών μας με ένα ευρύ κοινό ανθρώπων που από μόνοι τους ίσως να μη τους «συναντούσαν» ποτέ. Τα τραγούδια-ποιήματα συνδέθηκαν και συνδέονται με την καθημερινότητα αλλά και τις ιστορικές στιγμές του τόπου, ο κόσμος τα τραγουδά στις παρέες, στις διαδηλώσεις, στις χαρές, στις λύπες, πολλά μάλιστα τα βρίσκουμε μελοποιημένα από περισσότερους από έναν συνθέτες. Η προσπάθεια κάποιων συνθετών στέφεται με επιτυχία, άλλοι ξεσηκώνουν αντιρρήσεις με τις μουσικές «ερμηνείες» του ύφους των ποιημάτων που μελοποίησαν, ενισχύοντας τη φωνή όσων εξ αρχής αντιτάχθηκαν σε αυτή την τάση λέγοντας ότι «κάθε ποίημα έχει το δικό του ρυθμό και δεν χρειάζεται η μουσική για να αναδειχθεί».

Παρόλες τις αντιρρήσεις όμως η ελληνική ποίηση εξακολουθεί να τροφοδοτεί τη μουσική αλλά και άλλες μορφές τέχνης τελευταία, με τη δραματοποίηση ποιημάτων, με τη δημιουργία βίντεο βασισμένων στη μελοποιημένη ποίηση.

Ποιητικά είδη πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, όπως η «ανθισμένη μυγδαλιά» του Γ. Δροσίνη (γράφηκε το 1929) που έγινε καντάδα, αλλά και ποιητικές συνθέσεις όπως το «Άξιον Εστί» του Ο. Ελύτη, που ο Θεοδωράκης μας το έδωσε ως μνημειώδες ορατόριο, γίνονται κτήμα όλων των Ελλήνων, ακόμα κι αυτών που δεν έχουν τα εργαλεία για την «ανάλυσή τους», παρόλα αυτά όμως τα «νιώθουν», συλλαμβάνουν τα μηνύματά τους ανάλογα και με τις περιστάσεις με τις οποίες συνδέουν τα τραγούδια-ποιήματα.

Στην ίδια αντίληψη στηρίξαμε κι εμείς την προσπάθεια παρουσίασης των μελοποιημένων ποιημάτων που σας προτείνουμε. Η μετάφρασή τους έγινε από μη ειδικούς, από ανθρώπους που διαφέρουν στο επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας, που όμως γνωρίζουν αρκετά την ελληνική κουλτούρα και «συναντήθηκαν» με τα ποιήματα αυτά στη διάρκεια των μαθημάτων μας ή μέσα από τις προσωπικές τους αναζητήσεις. Η εργασία της ομάδας είναι συλλογική, με την έννοια ότι συναποφασίζουμε τον τρόπο παρουσίασης και την επιλογή των μεταφράσεων που θα ακουστούν. Η συλλογικότητα όμως της δουλειάς μας δεν αναιρεί την ατομικότητα της εργασίας του κάθε μεταφραστή. Οι παρεμβάσεις που έγιναν αφορούσαν στα λάθη κατανόησης των ελληνικών εννοιών χωρίς να θίγεται η διαφορετικότητα στη σύλληψη, στην ερμηνεία και στην αισθητική μορφή που επέλεξε ο κάθε μεταφραστής.

Από τους δύο ποιητές ευκολότερος μεταφραστικά θεωρήθηκε ο Ελύτης, επαληθεύοντας έτσι την άποψη Νάσου Βαγενά που θεωρεί τη μοντέρνα ποίηση πιο κατάλληλη για τη διδασκαλία της νεοελληνικής ως ξένης. Η γενική μεταφραστική γραμμή που αυθόρμητα επεκράτησε είναι αυτή της πιστότητας στο αυθεντικό κείμενο και με την έννοια αυτή οι συγκεκριμένες μεταφράσεις λειτούργησαν κι ως άσκηση στη γλώσσα, στα συντακτικά της και γραμματικά φαινόμενα. Το αποτέλεσμα όμως νομίζω ότι μας πάει ακόμα πιο πέρα, καθώς η μετάφραση αποκάλυψε βαθύτερα στοιχεία του χαρακτήρα του καθένα από τους «δράστες», στοιχεία που έχουν να κάνουν με την αντίληψή του για τον κόσμο, με την αισθητική, τα εφόδια και τις εμπειρίες του. Έτσι, ο στίχος του Ελύτη «και ο κόσμος λιγοστεύει» [βλ. Ελύτης-ποίημα ν. 3], αλλού μεταφράζεται με την εκόνα του πλήθους που λιγοστεύει, της απερήμωσης του τοπίου από τους ανθρώπους, ενώ αλλού παίρνει την πιο αφηρημένη έννοια του κόσμου που συρρικνώνεται μέχρι την εξαφάνισή του. «Το γεια σας...» στο ίδιο ποίημα μεταφράστηκε από όλους σχεδόν με τον χαιρετισμό του αποχωρισμού ως **addio**, αλλά υπήρξε και μια πιο αισιόδοξη νότα με την υιοθέτηση του χαιρετισμού της συνάντησης και μεταφράστηκε ως **ciao**.

Στις συζητήσεις είχαμε, μεταξύ άλλων, την ευκαιρία να δούμε την ιστορική εξέλιξη της γλώσσας. Για παράδειγμα μας προβλημάτισε ο ρόλος του ρήματος «θέλει» στον Ελύτη και τον Καρυωτάκη: Το «θέλει» μαζί με το απαρέμφατο «δύσει» χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον μέλλοντα του ρήματος, μορφή αρχαιότερη από τη σημερινή στο στίχο «τον ήλιο που για πάντα θέλει δύσει» [βλ. Καρυωτάκης-ποίημα ν.1] . Στον στίχο του Ελύτη «για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή» [βλ.Ελύτης-ποίημα ν. 8], μπορεί να θεωρηθεί απρόσωπο(=χρειάζεται) ή και προσωπικό(=απαιτεί) με υποκείμενο τον ήλιο. Εντοπίσαμε επίσης την επιβίωση αρχαιοελληνικών καταλήξεων σε ορισμένα ουσιαστικά στον Καρυωτάκη [ποίησις, φύσις ποίημα ν.2, τραπέζης ποίημα 7], κυρίως στα σημεία που ο ποιητής γίνεται ειρωνικός. Προβληματιστήκαμε για την απόδοση στα ιταλικά του νεολογισμού του Ελύτη «ήλιος –**Ηλιάτορας**» [ποίημα ν. 6] κι εντοπίσαμε τα δάνεια της δικής του γλώσσας από την εκκλησιαστική ποίηση «**ρόδο αμάραντο και Άξιον Εστί**» [ποίημα ν. 7].

Όσα αναφέρθηκαν είναι μικρά δείγματα του πόσο αποκαλυπτική στάθηκε η εμπειρία της συνεργασίας μας σε αυτές τις μεταφράσεις και χαιρόμαστε που δε σταματά στη σημερινή ημέρα, αλλά θα συνεχιστεί με δύο ακόμη παρουσιάσεις στις 16 Απριλίου και 14 Μάη.

Πριν μιλήσουμε για τον καθένα από τους ποιητές μας, διευκρινίζουμε προκαταβολικά πως επιλέξαμε δύο ποιητές στην τέχνη των οποίων αποτυπώνεται η σκοτεινή πλευρά της ανθρώπινης ψυχής (Καρυωτάκης) και το αντίθετό της: η φωτεινή της πλευρά, το διονυσιακό της πνεύμα (Ελύτης). Ο τίτλος του σημερινού μας μαθήματος ήταν ο τίτλος που ο καθηγητής Δημήτρης Μαρωνίτης επέλεξε για μια διάλεξή του στο πανεπιστήμιο Κρήτης, όταν ήμουν φοιτήτρια εκεί, στη Φιλοσοφική Σχολή.

Ο Καρυωτάκης γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1896 και η ζωή του συμπίπτει με την περίοδο που η Ελλάδα ζει την έξαψη της «Μεγάλης Ιδέας» και λίγο αργότερα τη διάψευσή της με την τραγική κατάληξη της Μικρασιατικής καταστροφής του 1922 και το προσφυγικό κύμα των Ελλήνων της Ιωνίας που κατακλύζει την μητροπολιτική Ελλάδα. Νωρίτερα ο ποιητής είχε αποφύγει τη συμμετοχή στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και τις απόψεις του γι' αυτόν εξέφρασε στο αντιμιλιταριστικό ποίημα ο **Μιχαλιός**. Γνώρισε την ελληνική επαρχία με τις μετακινήσεις του ως δημόσιος υπάλληλος, τη μελαγχολική ζωή των οποίων περιέγραψε στο αυτοσαρκαστικό ποίημα **δημόσιοι υπάλληλοι**.

<p>Δημόσιοι Υπάλληλοι</p> <p>Οι υπάλληλοι όλοι λιώνουν και τελειώνουν σαν στήλες δυο δυο μες στα γραφεία. (Ηλεκτρολόγοι θα'ναν η Πολιτεία Κι ο Θάνατος, που τους ανανεώνουν)....</p>	<p>Impiegati statali</p> <p>I travets si consumano e si scaricano come pile, a due a due dentro gli uffici. (Da elettricisti per sostituirli, fungeranno la Morte ed il Governo)...</p> <p>traduzione dal greco: Filippomaria Pontani</p>
---	---

Θα ήταν όμως λάθος να θεωρήσουμε αυτοβιογραφική την ποίηση του Καρυωτάκη. Η τέχνη του αποτελεί μια κατάδυση στην άβυσσο της ανθρώπινης ψυχής και κυριαρχείται από τη βασανιστική νοσταλγία ενός ιδανικού που ποτέ δεν ορίζεται με σαφήνεια. Ο θάνατος είναι παρών στα περισσότερα ποιήματα, μαζί με τον αυτοσαρκασμό για την αδυναμία του να βρει μια διέξοδο και την ειρωνεία για τις κοινωνικές συμβάσεις και την υποκρισία που τον περιστοιχίζουν. «Κάθε πραγματικότης μου είναι αποκρουστική» δηλώνει απερίφραστα κι αυτό εκφράζει η ιδιότυπη δηκτική αλλά τρυφερή ποιητική του γλώσσα, με συνέπεια σε όλη τη διάρκεια της σύντομης ζωής του που τελειώνει με την αυτοκτονία του στην Πρέβεζα τον Ιούλιο του 1928. Από τον σαρκασμό του δε γλιτώνει ούτε η μορφή της γυναίκας, χαρακτηριστικός ο στίχος του τελευταίου ποιήματος που αναφέρουμε στη σημερινή μας παρουσίαση:

<p>...Θάνατος οι γυναίκες π'αγαπιούνται καθώς να καθαρίζανε κρεμμύδια...</p>	<p>...Morte le donne che fanno l' amore Come se mondassero cipolle....</p> <p>Traduzione dal greco: Filippomaria Pontani</p>
--	---

Παρά το πρωτοποριακό τους περιεχόμενο, οι στίχοι του Καρυωτάκη βασίζονται στην παραδοσιακή φόρμα της ομοιοκαταληξίας (συνήθως ενδεκασύλλαβα τετράστιχα με πλεχτή ή σταυρωτή ομοιοκαταληξία) και η γλώσσα του είναι η δημοτική με υιοθέτηση στοιχείων της καθαρεύουσας κυρίως όταν το περιεχόμενο γίνεται ειρωνικό.

Μετά την αυτοκτονία του Καρυωτάκη και για μια δεκαετία περίπου έχουμε το φαινόμενο ενός ρεύματος ποιητικής δημιουργίας επηρεασμένης από την καρυωτακική απαισιοδοξία που ονομάστηκε «καρυωτακισμός», που όμως δεν έχει να παρουσιάσει έργα με ιδιαίτερη αξία. Εξάλλου επιδράσεις του Καρυωτάκη, που όμως δεν εμπίπτουν στο ρεύμα που αναφέραμε, θα βρούμε και στους επόμενους ποιητές που θα διαπραγματευτούμε, στον Μανόλη Αναγνωστάκη και στον Καββαδία.

Πολλά χρόνια μετά το θάνατό του ο «ιδανικός αυτόχειρας» της Πρέβεζας εξακολουθεί να γοητεύει όχι μόνο τους μουσικούς που τον μελοποιούν, αλλά και τους νέους που τον διαβάζουν, ίσως γιατί στην τραγικότητα των στίχων του αναγνωρίζουν τη δική τους πραγματικότητα.

εργογραφία

- *Ο Πόνος του Ανθρώπου και των Πραμάτων (1919)*
- *Νηπενθή (1921)*
- *Ελεγεία και Σάτιρες (1927)*
- *Τελευταία ποιήματα (1928) [Αισιοδοξία, Όταν κατέβουμε τη σκάλα..., Πρέβεζα]*
- *Ανέκδοτα ποιήματα*
- *Μεταφράσεις*

Τα γεγονότα που μεσολάβησαν μέχρι την εμφάνιση του δεύτερου ποιητή που θα μας απασχολήσει σήμερα, σημάδεψαν την κοινωνία κι έδωσαν νέα θεματολογία και καινούργια εκφραστικά μέσα στην τέχνη γενικά και στην ποίηση ειδικότερα. Η ένταση των ιστορικών στιγμών, όπως τις έζησε ο **Ελύτης** (γεννήθηκε το 1911 στο Ηράκλειο), οδήγησαν τη δική του ποίηση, όπως προκύπτει από μια πρώτη ανάγνωση τουλάχιστον, στον αντίποδα. Ο ποιητής έζησε όλα αυτά που δεν έζησε ο Καρυωτάκης, το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, δύο δικτατορίες στην Ελλάδα το 1936 και το 1967, πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο, γνώρισε τις συνέπειες της Κατοχής και του αδελφοκτόνου πολέμου, έζησε τις διεθνείς ανακατάξεις και τις επαναστάσεις της επιστήμης, όπως η κατάκτηση της σελήνης. Στο χώρο της τέχνης γνώρισε τον υπερρεαλισμό από τον οποίο επηρεάστηκε, χωρίς να τον υιοθετήσει ολοκληρωτικά. Η δική του ποιητική του πρόταση περιέχει μια νέα ανάγνωση της ορθοδοξίας, της λαϊκής παράδοσης αλλά και της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς και μετατρέπει σε στοιχείο θετικό την οδύνη, το φόβο, την απελπισία.

Η ποίηση του Ελύτη πλημμυρισμένη με φως, αντιπροσωπεύει τη διονυσιακή αντίληψη της ζωής και υμνεί, μερικές φορές με μια φαινομενική αθωότητα, την ελληνική φύση και τους ανθρώπους της, ιδιαίτερα τη γυναίκα. Είναι επίσης γεμάτη από εικόνες της φαντασίας του με εξωτικά όντα αλλά, κυρίως, από εικόνες του Αιγαίου, των ελληνικών νησιών. Ίσως γι' αυτό δεν έλειψαν και οι κριτικές για «εθνικισμό γεμάτο τουριστική γραφικότητα και αισιοδοξία». Μορφολογικά παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλία από αυτήν του Καρυωτάκη. Περιλαμβάνει από μικρά ποιήματα με δίστιχες ή τετράστιχες στροφές κι ομοιοκαταληξία μέχρι μεγάλες ποιητικές συνθέσεις με πολύπλοκη δομή, όπως το **Αξιον Εστί**. Για το **Αξιον Εστί** θα άξιζε να διατεθεί ένα ολόκληρο μάθημα για τον μορφολογικό και λεξιλογικό του πλούτο, για το πλήθος των νοημάτων και των μηνυμάτων του. Περιοριζόμαστε μόνο στο να πούμε ότι συνδυάζει πεζό και ποιητικό λόγο κι έχει ως πρότυπο, τους ύμνους της ορθόδοξης εκκλησίας αλλά και τη δομή της αρχαιοελληνικής τραγωδίας. Γενικά η γλώσσα του Ελύτη είναι φαινομενικά απλή, στην πραγματικότητα εξαιρετικά προσεγμένη, πολύ πλούσια και πολλές φορές δημιουργική γεμάτη από δικούς του νεολογισμούς. Οι στίχοι του στα **Πάθη** (Αξιον Εστί) εκφράζουν την υπερηφάνεια και το ενδιαφέρον του για τη βαριά κληρονομιά της γλώσσας του.

<p>Τη γλώσσα μου έδωκαν ελληνική· Το σπίτι φτωχικό στις αμμουδιές του Ομήρου. Μονάχη έγνοια η γλώσσα μου στις αμμουδιές του Ομήρου</p>	<p>Lingua mi diedero greca, povera casa sui lidi d' Omero. La lingua mi fu l' unica cura sui lidi d' Omero.</p> <p>Traduzione dal greco Filippomaria Pontani</p>
--	---

Οι στίχοι αυτοί του Ελύτη γίνονται ο αντίλαλος των απόψεων του Σεφέρη για τη γλώσσα, που με τη σειρά του αντηχεί τις σκέψεις του Σολωμού, αλλά και όλων των Ελλήνων από την περίοδο της Οθωμανικής κατοχής και μετά.

Με τον πλούτο αυτής της γλώσσας που προσπαθεί να τον αξιοποιήσει στο ακέραιο, μάς «κοινωνεί» το στοχασμό του για τ' ανθρώπινα, τον έρωτα αλλά και τον πόλεμο και την τυραννία των διαφόρων εξουσιών. Η κυρίαρχη, από μια πρώτη ανάγνωση, αισιοδοξία του δεν μένει αμόλυπτη από κάποια ψήγματα μελαγχολικού αναστοχασμού: «άφησα την καρδιά μου χάμω σαν το κοχύλι μες στην άμμο»...αλλά «κανείς δε βρήκε το κοχύλι» μας λέει στο πρώτο ποίημα που σας παρουσιάζουμε. Όμως, όπως είπαμε και στην αρχή, στην ποιητική κοσμοθεωρία του Ελύτη το κακό τροφοδοτεί τη δύναμη όσων παλεύουν για να το μετατρέψουν στο αντίθετό του. Πάλι στο **Αξιον Εστί** λέει χαρακτηριστικά :«για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή. Θέλει νεκροί χιλιάδες να 'ναι στους τροχούς, θέλει κι οι ζωντανοί να δίνουν το αίμα τους», η σιγουριά της επιστροφής του ήλιου όμως είναι που κινητοποιεί την ύπαρξή μας και δεν την αφήνει να πέσει στην παραίτηση.

Η τέχνη του Ελύτη εκτός από το ότι αποθησαυρίζει αιώνες ποιητικής λειτουργίας της ελληνικής γλώσσας, ταυτόχρονα ανανεώνει και δίνει νέα πνοή στην ελληνική ποίηση. Η διεθνής αναγνώριση του έργου του επισφραγίστηκε με την απονομή του βραβείου Νόμπελ, το 1979.

Δεν αναφερθήκαμε καθόλου στις άλλες πλευρές του πνευματικού έργου των δύο ποιητών (μεταφράσεις, πεζογραφικό και δοκιμακό έργο), γιατί τα όρια του χρόνου δεν μας το επιτρέπουν. Σκοπός μας ήταν να αναδείξουμε το ποιητικό τους έργο και να δώσουμε το ερέθισμα σε όποιον θέλησει να ξανασκύψει στο έργο τους. Για τη φαινομενική αντίθεση τους επαναλαμβάνουμε περίπου τα όσα είπε κι ο καθηγητής Μαρωνίτης μιλώντας γ'αυτούς: «η ποιητική τους ματιά, τόσο διαφορετική σε πολλά σημεία, είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την ελληνική τέχνη όσο η μέρα και η νύχτα με τη ζωή μας».

εργογραφία

1. 1939 Προσανατολισμοί
2. 1943 Ήλιος Ο Πρώτος
3. 1945 Ασμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας
4. 1959 Άξιον εστί.
5. 1960 Εξι και μια τύψεις για τον ουρανό
6. 1971 Το Φωτόδεντρο και η δέκατη τετάρτη ομορφιά
7. 1971 Ο Ήλιος ο Ηλιάτορας
8. 1971 Το Μονόγραμμα
9. 1972 Τα Ρ του Έρωτα
10. 1974 Τα Ετεροθαλή
11. 1978 Μαρία Νεφέλη
12. 1982 Τρία ποιήματα σε τιμή ευκαιρίας
13. 1984 Ημερολόγιο ενός αθέατου Απριλίου
14. 1985 Ο μικρός ναυτίλος
15. 1991 Τα ελεγεία της οξώπετρας
16. 1995 Δυτικά της λύπης
17. 1998. Εκ του πλησίον

Βιβλιογραφία:

- Γ.Π.Σαββίδης, *Κ.Γ.Καρυωτάκης-ποιήματα και πεζά*, Αθήνα, Νέα ελληνική βιβλιοθήκη, 1988
Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα ΜΙΕΤ, 1998
Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, Carocci, 2001
Nicola Crocetti- Filippomaria Pontani, *Poeti greci del novecento*, Milano, Mondadori, 2010
Λιγνάδης Τάσος, *Το Άξιον Εστί του Ελύτη · Εισαγωγή · Σχολιασμός · Ανάλυση*. Αθήνα, 1976
Μαρωνίτης Δ.Ν., *Όροι του λυρισμού στον Οδυσσέα Ελύτη*. Αθήνα, Κέδρος, 1980.